

Poetyka. Stylistyka

dr Krzysztof Gajewski

Stylistyka

Środki semantyczne

Środki syntaktyczne

Środki foniczne

Stylistyka

Środki semantyczne

- ▶ Neologizm (barok, Młoda Polska)

*Nie wiedziała, jak pieścić - nie wiedziała, jak nęcić?
Jakim śmiechem pośmieszyć, jakim smutkiem posmęcić?*

Bolesław Leśmian, Ballada dziadowska

- ▶ Zdrobnienie (deminutivum) (sentymentalizm)

*I tuś, i ówdzie skrzydełka kotysał;
Już dla cię i tąg, motylu, nie stało.
I też, i tamte kwiatki powysysał:
Jeszcze ci mało.*

Franciszek Dionizy Kniaźnin, Do motyla

Stylistyka

► Zgrubienie (augmentativum)

*Na ramioniskach, jak wykręcone łopatk, motyki,
albo jak oddziabnięte skrzydełka aniołów, świecą.
Twarze, „ryła do bicia”, wiszą nad grzędami jak słoneczniki
i kopiąc, raz w raz maczają olbrzymie wąsiska w powietrzu.*

Julian Przyboś, Ziemiaki

Stylistyka

Epitet

- ▶ Epitet przymiotnikowy

*Jasna, słodka, i ciepła, jak majowe rano,
Szła do mnie w takie noce na kwietne pościele.
Szeptąła, tuląc z lękiem główkę ukochaną:
„Władczycze najmilejszy, mój Lele-Halele”*

Julian Tuwim, Swietozar

- ▶ Epitet rzeczownikowy

Tka siatkę pająk nocy: szatawiła – księżyc!... *Julian Tuwim, Swietozar*

- ▶ Epitet stały (Homer)

*szybkonogi Achilles, boski Odys, różanopalca Jutrzenka,
gromowładny Jowisz, wolooka Hera*

Stylistyka

► Oksymoron

*Bóg się rodzi, moc truchleje,
Pan niebiosów obnażony;
ogień krzepnie, blask ciemnieje,
ma granice Nieskończony.
Wzgardzony, okryty chwałą;
śmiertelny, Król nad wiekami!*

Franciszek Karpiński, Bóg się rodzi

Stylistyka

▶ Porównanie

Idzie zmierzch jak tłumy cieni...

Leopold Staff, Szaruga

▶ Porównanie homeryckie

*Jako wychodzą pszczoły z wydrążonej skały,
Gęstą jedna po drugiej następując rzeszą,
Tak że bez przerwy roje za rojami śpieszą
I kwiat wiosny ścisłymi okrywają grony,
Te się w te, owe w inne rozlatując strony:
Tak lud, na niezliczone podzielony roty
Na brzeg idzie, rzucając nawy i namioty*

Homer, Iliada, przeł. Franciszek Dmochowski

Stylistyka

► Metafora

*Gdym odjeżdżał na zawsze znajomym gościńcem,
Patrzyły na mnie bratków wielkie, złote oczy,
Podkute szafirowym dookoła sińcem.
Był klomb i rój motyli i błękit przezroczy,
I rdzawienie się w słońcu dojrzałej rezedy.*

Bolesław Leśmian, Odjazd

Stylistyka

Teorie metafory

- ▶ Klasyczna — skrócone porównanie (Arystoteles)
- ▶ Substytucyjna — wyjątek od normalnego toku mowy wypełnia lukę w leksykonie (katachreza inopiae causa)
*kolanko, grzybek, żabka, ślimak — jako części mechanizmów;
oczko w pończosze, oka rosółu, noga stołu, ucho kubka lub
siatki*
- ▶ Interakcyjna — w interakcji znaczeń dwóch członów metafory powstaje nowe znaczenie.
oczy bratków, struna światła

Stylistyka

Rodzaje metafory

- ▶ Metafora in praesentia i in absentia

*Raz się komar z komarem przekomarzać zaczął,
Mówiąc, że widział raki, co się winkiem raczą.
Cietrzew się zacietrzewił, słysząc takie słowa,
Sęp zasępił się strasznie, oswiała sowa,
Kura dała drapaka, że aż się kurzyło,
Zając zajęczał smętnie, kurczę się skurczyło.
Kozioł fiknął koziołka, słoń się cały słaniał,
Baran się rozindyczył, a indyk zbaraniał.*

Jerzy Tuwim, Figielek

- ▶ Metafora dopełniaczowa

*struna światła, oczy bratków, gwiazdy oczu, eminencje
zachwytu, Jakuby znurzenia*

Stylistyka

Metonimia — desygnaty pozostają w relacji

- ▶ własność lub stan

*Młodości, uwierz w sny czyste i złote,
Które nad formy przelatują stare,
A masz broń pewną na świata ciemnotę,
Masz we snach twoich już stworzoną wiarę.
Tu piją i gwarzą, ty jeden w tej wrzawie
Wyglądasz jak jeniec w niewoli*

*Juliusz Słowacki, ****

*sala gwizdała, tęga głowa, świetne pióro, miłość ci wszystko
wybaczy*

Stylistyka

Metonimia — desygnaty pozostają w relacji

- ▶ całość lub część

*O tem że dumać na paryskim bruku,
Przynosząc z miasta uszy pełne stuku,
Przeklęstw i kłamstwa, niewczesnych zamiarów,
Za poznych żalów, potępieńczych swarów!*

Adam Mickiewicz, Pan Tadeusz

Polska, gola!

Stylistyka

Metonimia — desygnaty pozostają w relacji

- ▶ przyczyna lub skutek

słuchać Chopina, oglądać Rembrandta, zginąć od kuli

Stylistyka

Metonimia a metafora (Roman Jakobson)

- ▶ Metonimia — przyległość, proza, realizm
- ▶ Metafora — poboieństwo, poezja, romantyzm

Stylistyka

Synekdocha — zawieranie się denotacji

- ▶ rodzaj zamiast gatunku

*Pierwsi w śmiertelników rzędzie,
Których pycha niebios sięga,
Czym jest, postrzeżcie się w błędzie,
Wasza wielkość i potęga?*

Kajetan Koźmian

- ▶ l.p. zamiast l. mn.

ziemniak obrodził, włos się zjeżył na głowie

- ▶ liczba określonej zamiast nieokreślonej

Jaśniej niż tysiąc słońc

- ▶ imię własne jako rzeczownik pospolity (antonomazja)

zoil, don juan, kolumb, judasz, utopia, arkadia

Stylistyka

▶ Peryfrazą

*Ten, w lśniący kryształ włożywszy oblicze,
Wschodnim balsamem złoty kędzior pieści,
Drugi stambulskie oddycha gorycze
Lub pije z chińskich ziół ciągnione treści.*

Adam Mickiewicz, Zima miejska

▶ Eufemizm

rozstać się z tym światem, odejść; mijać się z prawdą

Stylistyka

- ▶ Litotes — zaprzeczony antonim
niegłośny, nieleniwy

Stylistyka

► Hiperbola

*Mocarz, rojący twórczo gwiazdne zawieruchy,
Geniusz, huragan ducha, potworna potęga,
Zbiera najbliższych wspomnień drobniutkie okruchy
I żalem, cierpkim wstydem, w dni minione sięga.*

Julian Tuwim, Kobieta

Stylistyka

► Animizacja

*Słońce zgasło. O, jakże zwinne są i młode
Zmierzchy czerwca, nim w północ głuchą się przesilą!
Po wargach twoich dłonią, kształt czującą, wiodę,
Jak po koralach, morzu wydartych przed chwilą...*

Bolesław Leśmian, O zmierzchu

Stylistyka

► Personifikacja

*Wszystkie dziury załatanie,
Wróble nie miały gdzie siedzieć.
Powracając się stroskane,
Rzekły: - "Radebyśmy wiedzieć,
Ten gmach duży
Na jaki teraz użytek służy?"*

Tomasz Kajetan Węgierski, Wróble i kościół

Stylistyka

► Symbol (Młoda Polska)

*Niepostrzeżenie w morza urasta głębinie
Fala, która w niebiosach szuka dla się tronu.
Niepochwytna dla oka w narodzin godzinie,
Olbrzymieje tym spieszniej, im bliższa jest zgonu.
Cicha bywa, gdy wzbiera nad siostr zmarłych tłumem,
Aż załamie się w miejscu, gdzie się skędzierzawi,
Wówczas, wężąc śmierć spodem, burzy się i wrzawi
I uderza o brzegi swym pośmiertnym szumem.
I z tym szumem, malejąc, pada na kolana
I na ląd swe pozgonne wysypuje śniegi.
Czy zaszumisz po śmierci, duszo przewezbrana?
Czy uderzysz raz jeszcze o znajome brzegi?*

Bolesław Leśmian, Fala

Stylistyka

► Alegoria (barok)

*A to co za ptak, co świetnymi pióry
Rostoczył ogon i zadął do góry?
Pyszno pochadza, pogląda po sobie
I sam się swojej dziwuje ozdobie.
Paw to jest świata konterfet pysznego,
W którym krom pierza nie masz nic pięknego.
Ale i sam świat cóż jest? Tylko pierze
I lekkie wiatrem nadziane pęcherze.*

Zbigniew Morsztyn, Emblema 38

Stylistyka

► Ironia

*Kochana Zosiu, już też całkiem zapominasz
I na stan, i na wiek twój; wszak to dziś zaczynasz
Rok czternasty, czas rzucić indyki i kurki;
Fi! to godna zabawka dygnitarskiej córki!*

Adam Mickiewicz, Pan Tadeusz

*Jesteś królem, a czemu nie królewskim synem?
To niedobrze; krew pańska jest zaszczyt przed gminem.*

Ignacy Krasicki, Do króla

Stylistyka

► Inwersja (szyk przestawny)

*Ty, co Rzym wpośród Rzyma chcąc baczyć, pielgrzymie,
A wždy baczyć nie możesz w samym Rzyma Rzymie,
Patrzaj na okrąg murów a w rum obrócone
Teatra i kościoły, i słupy stłuczone:
Te są Rzym. (...)*

Mikołaj Sęp-Szarzyński, Epitafium Rzymowi

Stylistyka

► Elipsa (wyrzutnia)

Błysk salwy podsypyany pod wóz.

Huk potoczony drogą.

Kłęb huku.

Julian Przyboś, Rapsod

Stylistyka

- ▶ Zeugma — rodzaj elipsy

*Słońce, jak monokl złoty, noszę w oku,
Księżyc w pierścionku, gwiazdy w butonierce,*

Kazimierz Wierzyński, Szumi w mej głowie

podniosły się ręce i głowy

- ▶ Syllepsis

podniosły się ręce i głosy; przyjechała w karecie i we łzach

Stylistyka

► Powtórzenie, anafora, epifora

*Z dziećmi trzeba surowo
zamiast płaszcza łach
ubierz łach
zapnij łach
szanuj łach
ten łach to moja praca
moje wyprute żyły
ten łach
moje stracone złudzenia
moje niedoszte posłannictwo
moje złamane życie
moja martwa perspektywa
wszystko ten łach
ubierz łach
zapnij łach
szanuj łach*

Andrzej Bursa, Pedagogika

Stylistyka

▶ Apostrofa

*Ślachetne zdrowie,
Nikt się nie dowie,
Jako smakujesz,
Aż się zepsujesz.*

Jan Kochanowski, Na zdrowie

▶ Inwokacja — rodzaj apostrofy

*Gniew, Bogini, opiewaj Achilla, syna Peleusa,
zgube niosący i kleski nieprzeliczone Achajom,
co do Hadesu tak wiele dusz bohaterów potężnych
strącił, a ciała ich wydał na pastwę sępom drapieżnym
oraz psom głodnym. (. . .)*

Homer, Iliada, przeł. Kazimiera Jeżewska

Stylistyka

► Pytanie retoryczne

*Ciebież zapomnieć, ulubiony z wielu,
W wszelkim doznany szczęściu przyjacielu,
Z ordynacyjej dany mi niebieskiej,
Nie odstępując do grobowej deski?*

Wespazjan Kochowski, Do domowych

Stylistyka

► Antyteza

*Leżysz zabity i jam też zabity,
Ty - strzałą śmierci, ja - strzałą miłości,
Ty krwie. ja w sobie nie mam rumianości.
Ty jawne świece, ja mam płomień skryty.*

Jan Andrzej Morsztyn, Do trupa

Stylistyka

- ▶ Parenteza, zdanie parentetyczne

*Cały ten smutek błękitami tłumią
Wody Lepantu i z czystego nieba
Patrzące czoło (jestem w Grecji) Feba.*

Juliusz Słowacki, Podróż z Ziemi Świętej do Neapolu

Stylistyka

► Epanalepsis (powtórzenie)

*"Konia - zawołał Rejent - stawię konia z rzędem
I opiszę się jeszcze przed ziemskim urzędem,
Iż ten pierścień sędziemu w salarijum złożę".*

Adam Mickiewicz, Pan Tadeusz

Stylistyka

- ▶ Anakolut, solecyzm (naruszenie normy składniowej)

*Fi! to godna zabawka dygnitarskiej córki!
I z umurzaną dziatwą chłopską już do woli
Napieściłaś się! Zosiu! patrząc, serce boli;*

Adam Mickiewicz, Pan Tadeusz

*Otwórz oczy, to jesteś
tryskającym powietrzem
zdrój żywy*

Krzysztof Kamil Baczyński, Wolność

*Ducha zasię zobaczyć
Stanowiło dostojność
Znamienitość jak w cyrku
Gadająca foka*

Stanisław Grochowiak, Hamlet

Stylistyka

Instrumentacja zgłoskowa

▶ spółgłoskowa

*ziemia wonna winna i łunna
bita mrokiem nocy szklanej
śpiewem dzwonów dzwonna burgundia
durzy czarem snów porannych*

Józef Czechowicz, sen

▶ samogłoskowa

*Ej, po szerokiej drodze, sam jeden, sam jeden z harmonią -
to znowu nie jest tak źle...*

Konstanty Ildefons Gałczyński, Ej, po szerokiej drodze

Stylistyka

► Aliteracja

*zwija się zautek zawity
zagubiony we własnych załamach*

Józef Czechowicz, elegia uśpionia

Stylistyka

- ▶ Onomatopeja (dźwiękonaśladownictwo)

*Patrz - z zaułków w zaułki
Kaukaskie się konie rwą
Jak przed burzą jaskółki
Wyśmigając, przed półki;
Po sto — po sto — —*

Cyprian Kamil Norwid, Fortepian Szopena

Stylistyka

► Paronomazja

veni, vidi, vici; dum spiro, spero

*Ma przyjechać do mnie Ania do Anina,
Ania z Manią, więc nie minie parę dni, a
Mania z Anią nie ominą mnie tu - i na
Imieniny me przyjadą do Anina.*

A gdzie Ania oraz Mania, tam i Nina.

*A prz Ninie - mama Niny - i Manina
(Tj. mama Mani, bardzo miła pani,
I mamina mama, czyli babka Mani).*

Julian Tuwim, Lament aniński

Stylistyka

- ▶ Figura etymologiczna

*Powozów druga w ulicy ulica,
Zwroty, zawroty, powroty, wywroty...*

Cyprian Kamil Norwid, Sława

- ▶ Figura pseudoetymologiczna (fałszywa etymologia)

— *To śpiew zamilkł tonem z głębi: tonią*

Julian Przyboś, Rzeki

z jaką łąką swoją wolę łączyć?

Julian Przyboś, Echo

obłąkany przez błękit ogromny

Julian Przyboś, Powrót na wieś

Rubin gorący patrzy okiem cherubina

Adam Ważyk, Apolog

Stylistyka

► Kalambur

— „*W Boga, zwanego Baal, wierz!*”
(*Tak z wież Babilonu wył balwierz*).
Choć zwierz to i szalbierz,
W garść stal bierz i w dal bieź!
Pal! wal! rzeź! . . . Ha! życie to bal, wiesz. . .

Julian Tuwim, Limeryk babiloński

Stylistyka

Rymy ze względu na akcent

- ▶ Rymy różnoakcentowe (poezja średniowieczna)

*Czci z takimi nie otrzymasz
I cnoty stracisz, które masz!*

Biernat z Lublina, Żywot Ezopa

- ▶ Rymy z transakcentacją

*Jowiszu, uczyn' gwałt i szum,
by sprawy nie leżały dłużej
niż dwa tygodnie maksimum.*

K. I. Gałczyński, Orfeusz w piekle

Stylistyka

Rymy ze względu na akcent

- ▶ Rymy żeńskie (półtorazgłoskowe) — akcent paroksytoniczny (Kochanowski)

*Płacze Marek nie przeto, że świat zostawuje,
Ale że dzwonnikowi grosz jeden gotuje;
A żeby jednym kosztem odprawić co więcej,
Kazał synowi umrzeć po sobie co pręcej.*

Jan Kochanowski, O Marku

Stylistyka

Rymy ze względu na akcent

- ▶ Rymy męskie — akcent oksytoniczny (romantyzm)

*W cwał, mój koniu, koniu, w cwał!
Miesiąc na dół schodzi z chmur,
A nim zejdzie miesiąc z chmur,
Mamy sadzić dziesięć skał,
Dziesięć rzek i dziewięć gór;
Za godzinę pieje kur.*

Adam Mickiewicz, Ucieczka

Stylistyka

Rymy ze względu na akcent

- ▶ Rymy daktyliczne — akcent proparoksytoniczny

*Różowiła się dal przezroczyta,
Podnosiła się, kula ognista!
Podnosiła się, wytaczała się,
Hejże, sława! Powiększała się!*

Julian Tuwim, Helios

Stylistyka

Rymy ze względu na rozmiar przestrzeni rymowej

- ▶ Rymy bogate (głębokie)

*głębie – gołębie, nisko – ognisko, dziedzictwo – dziewictwo,
stropy – stopy*

- ▶ Rymy ubogie

te – swe, mi – śni, me – źle, ja – dwa

Stylistyka

Rymy ze względu na stopień dokładności

▶ Rymy dokładne (pełne, ściste)

- ▶ rymy "dla oka"
- ▶ rymy "dla ucha"

*górzę – chmurę, strażę – grabarzy, lica – księżycę, potrzebę –
niebo, inaczej – rozpaczy*

▶ Rymy niedokładne (awangarda)

- ▶ asonanse

plama – trawa, konie – łosie, powróż – gotów

- ▶ konsonanse

warg – wróg, gong – gang, dreszcze – szczodry

Stylistyka

Rymy na przestrzeni kilku wyrazów

- ▶ Rymy składowe

*Jak tam, panie Ildefonsie,
Czy porządki już robią się?*

*Konstanty Ildefons Gałczyński, Rozmowa między Mikołajem i Konstantym Ildefonsem na temat porządków
świętecznych*

Stylistyka

Rymy na przestrzeni kilku wyrazów

- ▶ Rymy łamane

*Kosmiczna zaczęła się chryja
z całą straszliwą atmos-
ferą. Vide św. Jan,
Apokalipsa - Pathmos:
Słońca zgasły i gi-
nęły, tonęły w oddali.
Gwiazdy spadały jak figi,
a Żydzi je sprzedawali.* Konstanty Ildefons Gałczyński, *Koniec świata*

Stylistyka

Rymy ze względu na miejsce

- ▶ Rymy końcowe
- ▶ Rymy wewnętrzne

*Posępny, ciężki los naszego pokolenia
Za ciosem bije cios w czarowny gmach złudzenia*

Zenon Przesmycki, Posępny, ciężki los

- ▶ Rymy przygodne

*Podreptał do kochanki, a ta się zaśmiała
Ramionami, biodrami, wszystką mocą ciała!*

Bolesław Leśmian, Żołnierz

Stylistyka

Regularne układy rymów

- ▶ Rymy parzyste (dystychiczne) — aa bb cc ...

*Niechaj nikt guseł, niechaj nikt czarów nie szuka,
Fraszka i egzorcyzmy. Jest na miłość sztuka,
Jest fortel. Choć odmienna, choć tak bardzo płocha,
Kto pragnie być kochanym, niechaj sam wprzód kocha.
A że częstokroć serce językowi przeczy,
Niechaj kocha nie w słowach, ale w samej rzeczy.*

Wacław Potocki, Miłość miłość rodzi

Stylistyka

Regularne układy rymów

- ▶ Rymy przeplatane (krzyżowe) — abab

*Pobyt mój na tej ziemi – zdarzenie dziwaczne!
Albom ja nie dla ludzi lub nie dla mnie ludzie;
Błąkałem się, dziś błąkam, jutro błąkać zacznę
I wśród błąkania żywot mój do śmierci pójdzie.*

Wacław Rościszewski, Podobieństwo

Stylistyka

Regularne układy rymów

- ▶ Rymy okalające — abba

*W mojej ojczyźnie, do której nie wrócę,
Jest takie leśne jezioro ogromne,
Chmury szerokie, rozdarte, cudowne
Pamiętam, kiedy wzrok za siebie rzucę.*

Czesław Miłosz, W mojej ojczyźnie

Stylistyka

► Monorym

*Za wachlarz, gdzie migocą Bouchera Chinoiseries,
Ukrywa twarz Ragonda (że widać tylko brwi
I turban, w którym brylant jak wielka iskra tkwi),
Mówiąc na wszystkie modły siwego radży: "Fi!"
A w pagód siadłszy cieniu, gdzie gama dzwonek brzmi,
Wśród palm, gdzie stado papug z miłostek ludzkich drwi,
Wygrywa menuety, jak Jean Baptiste Lully,
Na wielkim tamburynie sam bramin Tir-lir-li.*

Jarosław Iwaszkiewicz, Indes galantes

Stylistyka

Rymy ze względu na rodzaj związków łączących rymowane słowa

▶ Rymy niegramatyczne

*Bo choć w pokoju zakwitnie świat cały,
Choć się sprzymierzą rządy, ludy, zdania,
Syn twój wyzwany do boju bez chwały
I do męczeństwa... bez zmartwychpowstania.*

Adam Mickiewicz, Do Matki Polki

Stylistyka

Rymy ze względu na rodzaj związków łączących rymowane słowa

► Rymy gramatyczne

Kochanek, druhów! ileż was spotkałem!

Ileż to oczu jak gwiazd przeleciało!

Ileż to rączek tonąc uściskałem!

A serce? – nigdy z sercem nie gadało!!

Adam Mickiewicz, Żal rozrzutnika

Stylistyka

Rymy ze względu na rodzaj związków łączących rymowane słowa

- ▶ Rymy banalne (rymy częstochofskie)

*róż – kruż – zórz, łzy – sny – bzy, blizna – ojczyzna, sercem –
kobiercem, dal – żal*

- ▶ Rymy rzadkie (wyszukane, trudne, egzotyczne)

*I zaraz ku nam olbrzym Adamastor
Wyjechał z Zante na barce trytonów;
Na głowie swojej miał pomięty kastor,
Surdut na plecach, parę pantalonów.
Nie epopeją pisząc, nie idyllią,
Powiem, że to był metr hotelu "Giglio".*

Juliusz Słowacki, Podróż do Ziemi Świętej z Neapolu

Stylistyka

Rymy ze względu na rodzaj związków łączących rymowane słowa

▶ Rymy homonimiczne

*Miło po listku rwać niepełną stokroć
I rozkochanych słów różaniec cedzić,
Miło przy ludziach było raz powiedzieć,
Że się kochamy, i mówić po stokroć.*

Juliusz Słowacki, Stokrotki

▶ Rymy tautologiczne

*Westchnął głęboko, w oczach łzy się zakręciły...
Wreszcie porwał za szyję Księdza z całej siły:
"Mój Robaku! wołając, czy to tylko prawda?
Mój Robaku! powtarzał, czy to tylko prawda"?*

Adam Mickiewicz, Pan Tadeusz